

KARI VÄYRYNEN

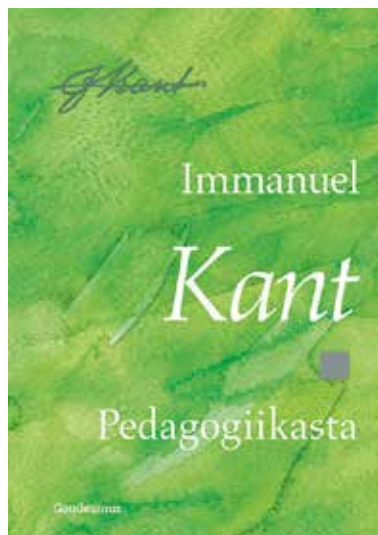
Pedagogiikasta – Kantin filosofiaa yleistajuisimmillaan

Immanuel Kant, *Pedagogiikasta* (Über Pädagogik, 1803). Suom. Markus Nikkarla. Gaudeamus, Helsinki 2023. 184 s.

Kantin teosten suomenostyö on edennyt kolmen kritiikin ohella Kantin lyhyempiin teksteihin. Nyt suomenkielinen yleisö on saanut luetavakseen teoksen *Pedagogiikasta*, joka ilmestyi alun perin jo Kantin eläessä, hänen oppilaansa ja ystävänsä Theodor Rinkin toimittamana vuonna 1803. Kantin työkyky oli jo heikentynyt, eikä hän siksi itse kyennyt viimeistelemään tekstiä. Rink oli edeltävänä vuonna jo toimittanut myös selvästi laajemmat maantieteen luennot (*Physische Geographie*), joita Kant piti huomattavasti useammin kuin pedagogiikan luentoja. Kant luennoi pedagogiikasta osana pakollisia virkatehtäviään vain neljä kertaa 1776–1787. Rinkin toimitustyön maantieteen luennoissa on todettu olleen melko huolimaton, joten muutamat *Pedagogiikasta*-tekstin ongelmakohdat saattavat johtua Rinkin tekemistä tulkinnoista.

Luentojen suomentaminen on kuitenkin perusteltua ja kiitettävä kulttuuriteko. Kantin teos on merkittävä sekä aikalaisilleen että myöhemmässä vaikutushistoriassa. Varsinkin saksalainen pedagogiikka sai 1900-luvun alkupuolella vaikutteita Kantilta, ja antaapa hänen teoksensa nykylukijallekin paljon ajateltavaa. Myös suomalaiset kasvatustieteen tutkijat (esimerkiksi ”Oulun koulun” Pauli Siljander, Ari Kivelä ja muut) nojaavat usein Kantiin ja hänen aikalaisiinsa.

Pedagogiikasta on varustettu laajoilla selityksillä, johdannolla ja suomentajan jälkisanoina, jotka kontekstoivat tekstin hyvin sekä Kantin filosofian kokonaisuuteen että pedagogiikan tieteenhistoriaan. Kasvatustieteen emeritusprofessori Juha

Hämäläisen lähes puolen teoksen laajuinen johdanto esittelee Kantin pedagogiikan yhteyksiä erityisesti hänen moraalifilosofiaansa sekä sen jälkivaikutusta Saksassa (muun muassa Paul Natorpin sosiaalipedagogiikka) ja Suomessa (J. A. Hollo ja J. E. Salomaa).

Kantin suhde varhaisempaan pedagogiikkaan jää Hämäläisen johdannossa kuitenkin analysoimatta. Erityisesti Rousseauin *Émilen* suuri vaikutus Kantiin heti teoksen ilmestyttyä 1762 ohitetaan maininnalla. Kant referoi Rousseauin teosta pitkällisesti ja vain pienin täydennyksin etenkin pikkulasten kasvatusta tarkastelevassa osiossa sivuilla 102–118 (Rousseauin nimi mainitaan tosin vain kerran) sekä myöhemmin painotellen. Kant hyväksyykin selvästi Rousseauin ”lapsuuden löytämisen” sekä ”luonnollisen kasvatuksen” ohjelman. Hän korostaa Rousseauin tapaan esimerkiksi ”luonnollisten rangaistusten” merkitystä sekä kasvattajan ja kasvatettavan emotionaa-

lista vuorovaikutusta varhaisen moraalikasvatuksen perustana.

Myös Rousseauin yhteiskuntafilosofia ja siihen kytkeytyvä teini-ikäisen *Émilen* kasvatusta vaikuttivat Kantin näkemyksiin kansalaiskasvatuksesta¹. Ihminen ei ole ensisijaisesti yksilö vaan lajiolento, joten kasvatuksen perimmäinen päämäärä on lajimme kehitysmahdollisuuksien kultivointi, poliittisesti siis kosmopoliittisen tulevaisuuden ja kaikkien vapauden edellytysten edistäminen. Tämä on viime kädessä kasvatuksen korkeimman tason, moraalikasvatuksen, tehtävä. (88–95)

Myös Kantin yleisempi näkemys valistuksesta olisi ansainnut hieman laajemman taustoituksen; tavoittelun kasvatuksella juuri autonomista, vapautteen pyrkivää yksilöä, ja valistunutta demokraattista yhteisöä². Muutoinkin Kantin monet painotukset, esimerkiksi elämänolon voimistaminen tai tunteiden myötäelävyhallinta, olisivat vaatineet tarkempaa filosofianhistoriallista kontekstointia (elämänolon tapauksessa Spinoza, tunnetieteoriassa stoalaisuus). Kantin jälkivaikutus on esitetty kuitenkin varsin kattavasti.

Hämäläisen ”Johdanto” olisi voinut olla ainakin puolta suppeampi, turhia rönsyjä ja päällekkäisyyksiä olisi ollut syytä karsia. Sen sijaan Markus Nikkarlan ”Suomentajan jälkisanat” antaa hyvin tiivistetyn ja selkeän kuvan Kantin pedagogiikan antropologisesta perustasta ja järjen roolista sekä Kantin teoreettisesta että käytännöllisessä filosofiassa. Yhdessä Hämäläisen ja Nikkarlan taustoitukset luovat erinomaisen pohjan Kantin tekstin pääajatuksen ymmärtämiselle myös filosofiaa vähemmän harrastaneelle lukijalle.

Nikkarlan aikaisempia käännöksiä (sensorinaan filosofian professori Olli Koistinen) on aiheellisesti moitittu anglismeista ja analyttisen filosofian käsittemaailman myötäilystä³. Näitä puutteita ei tämäkään suomennos täysin korjaa. Hämäläinen käsittelee kääntämisen ongelmia myös omassa johdannossaan ja täsmentää joidenkin saksankielisten avaintermien käännöksiä. Kuitenkin esimerkiksi tietoisuus (*Bewusstsein*) on myös tässä Nikkarlan suomennoksessa käännetty ”mieleksi”, mitä ratkaisua Oitinen jo *Käytännöllisen järjen kritiikin* käännösarviossa moittii⁴. Hämäläisen mielestä tämä suomennos on perusteltu, mutta hänkään ei selitä miksi. Suomen kielessä sana ”mieli” kyllä on tietoisuutta ja sen eri muotoja laajasti kuvaava yleistermi, mutta spesifeissä yhteyksissä sitä ei tulisi kaavamaisesti käyttää. Suomen kielessä on useita vivahteikkaampia sanoja, jotka vastaavat paremmin alkuperäisiä saksankielisiä ilmaisuja: muiden muassa sielu, henki, itsetunto, tajunta, tietoisuus, itsetietoisuus ja persoona. Kaikkien kuvaaminen yhdellä ja samalla sanalla ”mieli” ei onnistu.

Anglismien käyttö köyhdyttää kieltä eikä tuo mitään lisävivahteita. Esimerkiksi vanhahtavat ”sielu” ja ”henki” ovat juuri historiallisissa teksteissä tärkeitä termejä teologisten konnotaatioidensa takia. Niitä tulee siis edelleenkin käyttää historiallisen tarkkuuden vuoksi; ”mieli” on näissä yhteyksissä liian anakronistinen ilmaisu. Esimerkiksi sivulla 154 Kantin termi *Seele* on käännetty syyttä suotta mieleksi (alaviitteessä 36 Nikkarla nojaa ilman tarkempaa viittausta *Puhtaan järjen kritiikin* tapaan käyttää sielua yksinkertaisesti ajattelevan minän synonyyminä⁵). *Pedagogiikasta*-tekstissä termin käyttök kontekstit ovat kuitenkin erilaisia.

Pedagogiikasta on nykylukijalle monin tavoin mielenkiintoinen. Poinin esiin vain kaksi teemaa, jotka valaisevat Kantin filosofian syvätasoa. Ensinnäkin teksti tuo hyvin esiin, ettei Kant ollut ihmiskäsityksessään ja moraalifilosofiassaan dualisti, joka olisi väheksynyt ihmisen ruumiillisuutta ja emotionaalisuutta. Fyysinen kasvatus on keskeistä varhaislapsuu-

dessä, ja vastoin aikakautensa käsityksiä Kant tukee vahvasti esimerkiksi äidin harjoittamaa luontaista imetystä (tuolloin muun muassa Venäjällä yleisen paloviinan tarjoamisen asemesta) ja vapaata liikkuvuutta (tiukan kapaloinnin sijasta – Kantin mukaan lapset myös ahdistuvat psyykkisesti kapaloinnista). Näissä suhteissa täytyy seurata luontoa: ”Luonnon huolenpitoon ei siis tarvitse lisätä mitään, vaan on vain oltava häiritsemättä luontoa” (105). Ruumiillisuutta ja tunteita täytyy siis Kantin mukaan painottaa tässä vaiheessa.

Luonnonmukaisessa kasvatuksessa täytyy myös tarkkaan huomioida pikkulapsen aistimaailman kehitys. Esimerkiksi lapsen näkökyky on pienenä heikompi kuin kuulo. Näkökyvyn kehittyessä lapsi alkaa nauraa ja itkeä, ja jo puolen vuoden iässä lapsi tunnistaa kokemansa vääryyden – esimerkiksi häntä käsilte lyödessä ”lapsi todella liittyy tapahtumaan vääryyden käsitteen”. Lapsen moraalinen kehitys alkaa siis jo varhain. Esimerkiksi pakotettaessa kiittämään ruumiillisesta kurituksesta lapsi opetetaan vain petolliseksi. Ylipäätään ”lapsen tahdon murtaminen” ei ole tarpeen, ellei häntä ”ensin ole turmeltu”. Lapsen tulee antaa huutaen ilmaista tunteitaan. (108)

Kokoavasti voidaan Kantin mukaan sanoa, että varhainen luonteen kasvatus on erittäin tärkeää koko myöhemmälle kehitykselle. Liian kova kuri turmelee luontaisen kehityksen: ”[K]uri ei saa olla orjamaista vaan lapsen täytyy aina tuntea vapautensa [...]. Mikään ei ole vahingollisempaa kuin kiusaa tekevä, orjamainen kuri, jolla pyritään murtamaan lapsen oma tahto.” (112) Myös psyykinen väkivalta on tuomittavaa. Erityisesti häpeärangaistukset aiheuttavat vain turhaa pidättyvääisyyttä ja salailua: koska ”lapsella ei ole vielä häpeän ja säädyllyyden käsitteitä [...] hänen ei pidä hävetä, ja tällainen moittiminen vain säikäyttää häntä”. Päädytään siihen, että lapsi ”salailee aikeitaan eikä näytä todellista luontoaan, vaikka hänen pitäisi voida avoimesti tuoda esiin omat ajatuksensa”. Toisaalta ei tule mennä toiseenkaan äärimmäisyyteen,

liialliseen leikkimiseen ja hellimiseen. Jos lapselle asetetaan mielekkäät rajat eikä anneta saavuttaa toiveitaan jatkuvalla huutamisella, hänestä tulee ”vapaa mutta ei röyhkeä ja vaatimaton mutta ei arka”. (112–113) Nämä pitkälle Rousseaulta tutut huomiot riittävät osoittamaan, että Kant ymmärsi hyvin lapsipsykologian merkityksen myös myöhemmän moraalikasvatuksen – siis koko kasvatuksen tärkeimmän päämäärän – onnistumiselle.

Feministisessä etiikassa Carol Gilligan on ensimmäisenä asettanut vastakkain sääntöpohjaisen oikeudenmukaisuusetiikan (*ethics of justice*) ja yksilökohtaisen sekä empaattisen hoivaetiikan (*ethics of care*). Kant on nähty tyypillisen sääntöpohjaisen etiikan *primus motorina*, joka väheksyisi tunteita etiikassaan. *Pedagogiikasta* on keskeinen teksti, joka osoittaa tämän erottelun problemaattisuuden. Kant korostaa Rousseauin tapaan lapsen omaehtoista vapautta ja eri ikäkausien huomiointia lapsen hoivassa ja kasvatuksessa.

Toiseksi teoksen ydinteema on vapauden ja vapautumisen filosofia. Teksti on ytimeltään oikeastaan valistuneen emansipaation julistus. Vapautta täytyy edistää jo varhaisessa lapsuudessa, kuten edellä mainittiin. Myöhemmin esimerkiksi ajattelun vapautta on vahvistettava: ”ei riitä että lapsia koulutetaan, vaan ensisijaisesti heidät on opetettava ajattelemaan” (96). Vapaus on Kantille kuitenkin aina positiivista vapautta, moraalisesti hyväksyttävien periaatteiden alaista vapautta. Tässä piilee niin sanottu ’pedagoginen paradoksi’, josta Kantin pedagogiikan myöhemmässä vastaanotossa on kiistelty. Miten edistää vapautta yhteisöllisten rajoitusten puitteissa? Tai Kantin omin sanoin:

”Yksi kasvatuksen suurimmista ongelmista on se, miten lainomaiselle pakolle alistuminen voidaan yhdistää omasta vapaudesta nauttimiseen. Pakko on näet välttämätöntä! Miten yhdistän vapauden paktoon?” (99)

Kant näkee ratkaisun lapsen vaiheittaisessa sosiaalistamisessa, jossa

”Lapsen vaiheittaisessa sosiaalistamisessa yhteiskunnan lait ja moraali sisäistetään vapaaehtoisesti.”

yhteiskunnan lait ja moraali sisäistetään vapaaehtoisesti. Keskeinen periaate on, että ”lapsen on annettava varhaisesta lapsuudestaan asti olla vapaa [...] kunhan hän ei toiminnallaan asetu muiden vapauden tielle” (100). Myöhemmin lapselle osoitetaan eri tavoin, että hänen oman vapautensa käyttö on aina yhteydessä jonkinasteisten pakkojen hyväksymiseen. Vapaus esimerkiksi edellyttää vähittäistä oppimista omasta ylläpidostaan huolehtimiseen. Kantin mukaan lapsi tulee siis lopulta kasvattaa porvarilliseen yhteiskuntaan, jossa kenelläkään ei ole erityisoikeuksia. Siksi ”rikkaiden vanhempien ja ruhtinaiden lapset pysyvät tahitilaisten tavoin lapsina koko elämänsä”. Julkinen koulutus on kuitenkin järjestelmä, jossa vain omat ansiot tunnustetaan ja siten ”tarjotaan paras malli tulevaisuuden kansalaisesta”. (100) Adam Smithin näkemyksiä seuraten Kant siis korostaa tuottavan työn merkitystä täysivaltaisen kansalaisuuden saavuttamisessa.

Pedagogiikasta päättyy tarkastelemaan nuoruusiän koulutusta varsin suppeasti (150–154), ja siksi kasvatuksen poliittiset ulottuvuudet jäävät kehittelemättä. Viimeisen kerran vuonna 1787 pidetyt pedagogiikan luennot eivät niin ollen hyödynnä Kantin 1790-luvun yhteiskuntafilosofisia tarkasteluja, etenkin analyysijä globaalin rauhantilan edellytyksistä teoksessa *Ikuisen rauhaan* (1795), jota voidaan pitää Kantin moraalipolitiikan huipentumana. Rauhanaatteen ja globaalin poliittisen etiikan kysymykset jäävät siis vaille pedagogisia sovellutuksia. Kant mainitsee luentojensa lopussa (154) kysymyksen maailmankansalaisuudesta, jota tarkastellaan tekstin *Ikuisen rauhaan* ohella myös *Tapojen metafysiikassa* (1797), muttei hahmottele varsinaista kansainvälisyyskasvatuksen teoriaa. Näissä suhteissa Kantin pääteosten systemaattinen ajattelu sisältää kiinnostavia aineksia, joita voisi soveltaa pedagogiikkaan hänen omien pedagogiikan luentojensa raamien ulkopuolella. Kant on yhä ajankoh-

tainen paitsi teoksensa *Pedagogiikasta* välityksellä, myös hänen etiikkansa ja yhteiskuntafilosofiansa tarjoamien laajempien teoreettisten perspektiivien ansiosta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Vrt. Antti Saari, *Kasvatusteoria antiikista nykypäivään*. Helsinki, Gaudeamus 2021, 112–114.
- 2 Ks. jo useaan kertaan suomeksi ilmestynyt teksti *Vastaus kysymykseen: Mitä on valistus?* (Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? 1784). Suom. Tapani Kaakkuriniemi. Teoksessa *Mitä on valistus?* Vastapaino, Tampere 1995, 86–95.
- 3 Vesa Oittinen, *Puhtaan järjen kritiikin suomennoksesta. niin & näin* 1/2014, 146–148; Vesa Oittinen, Kant-suomennosten ongelmat jatkuvat. *niin & näin* 1/2017, 138–141.
- 4 Oittinen 2017.
- 5 Ks. esim. Immanuel Kant, *Puhtaan järjen kritiikki* (Kritik der reinen Vernunft, 1781/1787). Gaudeamus, Helsinki 2013, A361.